

Smaastykker.

5.

Rostjeneste — Rustning.

Af Kr. Erslev.

For nogle Aar siden begyndte jeg at se med skeptiske Øjne paa Ordet Rostjeneste og dets Ælde i Dansk. Da jeg arbejdede paa mine Studier over Valdemarernes Storhedstid og derved ogsaa kom ind paa, at man ved at definere Herremandens Pligter havde lagt altfor stor Vægt paa Hesten, medens det centrale dog var den personlige Krigstjeneste sammen med den bedre Udrustning, følte jeg, at jeg vel egentlig burde afværge det Angreb paa denne Synsmaade, der kunde tage sit Udgangspunkt fra Adelen's Ros- eller Hestetjeneste; den Gang fik jeg dog ikke Tid til at gaa nærmere ind paa dette Spørgsmaal. Nu vil jeg gerne gøre nogle orienterende Bemærkninger derom.

Ordet Rostjeneste er sikkert ikke noget gammelt dansk Ord. Det ligger allerede deri, at selve Ordet Ros næppe kan siges at existere i Dansk. I sig selv var der vel intet utænkeligt i, at der af det oldnordiske hross havde udviklet sig en dobbelt Form, Hors og Ros; men der er intet, der godtgør, at den sidste er kommet frem inden for Dansk. Det er vistnok først Vedel, der indfører Ros; enhver kender Omkvædet: Det dunner under Ros, de danske Hofmænd der de udride¹⁾.

¹⁾ Kalkar har i sin Ordbog intet andet Exempel paa Ros i Dansk. Med stor Velvilje har Pastor Kalkar tilladt mig i Korrektur at benytte, hvad han i sin Ordbog meddeler om Ros og Rustning, og ledsaget dette med oplysende Bemærkninger.

Men det er jo forlængst godtgjort, at det middelalderlige Omkvæd lyder: Det dunner under de raske Hofmænd, der de udride, og at det er Vedel, der uden Støtte i Overleveringen her indsætter Ordet Ros. Svend Grundtvig, der har paavist dette, siger tillige, at Ordet er udansk¹⁾, og heri har han sikkert fuld Ret. Ros har hjemme i Tysk, er for øvrigt ikke brugt meget i Plattysk, men des mere i Højtysk, hvor det ledsages af en Hærskare af Sammensætninger.

I en enkelt Sammensætning var Ros dog tidligere naaet til Danmark, nemlig i Rosbaare, et af Heste baaret Leje. Dronning Elisabet medførte i 1515 bl. a. en „Rosbord“ (Danske Mag. II, 29); Aaret før forekommer Udtrykket i Kristjern Pedersøns Vocabularium. Ordet, der jo ogsaa er udansk i sit andet Led, stammer sikkert fra det plattyske rosbare, en af de faa Sammensætninger med Ros, som man kendte i Neder-tyskland; muligvis er det dog naaet til os over Sverige, hvor det bruges allerede midt i 15. Aarhundrede²⁾.

Ordet Rostjeneste viser sig derimod først i Danmark allersidst i 16. Aarhundrede. Tidligere var det staaende Udtryk om Adelen krigerske Pligt, at den skulde holde Rustning. Dette Udtryk, der for øvrigt kunde bruges om al krigersk Udrustning, kommer ved Adelen idelig igen. Selve den Forordning af 1525, der første Gang udmaalte Adelen Krigs-pligt efter den enkeltes Indtægter³⁾, hedder: „Brev . . . om den Rustning“, og siden bruges dette Ord stadig i de kongelige Befalinger om Taxation af Adelen eller Mønstring af den og

¹⁾ Danm. gamle Folkeviser I, 64 Anm.

²⁾ Karlskroniken, udg. af Klemming V. 9326: „Vid 100 rossabare the met sig hafua, ther sara oc syuke fordes aa, som huarken formato ride eller gaa“.

Sproglig noget uklar synes en Benævnelse for Hest, der forekommer i første Halvdel af 16. Aarh.: Redse, Rejs, Rejse (Kalkar III, 565). Dette Ord hænger vel sammen med Rejse, i Betydning af Leding, og Rejsener (Rytter), som allerede Gram har formodet (Kbhvns. Selsk. Skrifter V. 187).

³⁾ Frederik I's Registranter S. 75.

dens Svende¹⁾. Endnu i Frederik II's Tid er det Rustning, der træder skarpest frem i alle Kongebreve om saadanne Sager; det findes ogsaa i Kristian IV's tidligere Aar, men ikke saa stærkt betonet. Et Mønstringsbrev fra denne Konges første Tid gaar ud paa, at Adelen skal møde „med deres Folk og Heste, saa mange de er pligtige at holde os og deres fædrene Rige til Tjeneste, og lade sig mustre“, og først længer fremme i Brevet tales der om, at man skal prøve, om „de og altid er og bliver i slig tilbørlig Rustning beredte“; i Taxationsbrevene hedder det, at Adelen skal taxeres, „hvor mange Heste enhver af dem os og deres fædrene Rige til Tjeneste bør og pligtig er at holde“²⁾. Det gamle Udtryk er ligesom i Færd med at trække sig tilbage.

Dets Afløser var virkelig i Fremmarch. Første Gang jeg har truffet Ordet Rostjeneste, er i Adelen's Klageartikler ved Frederik II's Ligfærd; blandt Adelen's Ønsker er ogsaa det, at Klostrene, som er stiftede af Danmarks Riges Adel, maa være og blive, som de har været af Arild, med Vogne, Natteleje og Underholdning for Adelen og „raastienist“; i sit Svar gentager Rigsraadet bl. a. ogsaa det sidste Ord („ros thieniste“³⁾). Faa Aar efter holder Ordet sit Indtog i Litteraturen; Hvitfeld sætter det i Randen, hvor han omtaler Forordningen af 1525, og han bruger Udtrykket „alle Adelsmænd og Rostjeneste i Slesvig Stift“, hvor han frit gengiver Lensbrevet 1326 til Grev Gert (omnes vasallos in dyocesi Slesvicensi). Endnu varer det dog noget, før det trænger ind

¹⁾ Sml. Kancelliets Brevbøger, Sagregistret under Rustning. I Taxations- og Mønstringslisterne (samlede i Rigsarkivet) findes Rustning ikke blot i Titlerne, men rundt om, f. Ex. 1552: Gudum Kloster har Jens Thomsen, er Landsdommer og plejer at være kvit for Rustning; 1563: Henrik [o: Henning] Gøyes Rustning holder Eskil Gøye, hans Broder; Vincens Jul holder sin Rustning i Jylland.

²⁾ Sjæll. Tegn. XVIII, 80, XIX, 316; sml. Aktstykker til Rigsraadets Hist. I, 53, 109. Naar jeg i dette Værk har benyttet Rostjeneste S. 56, 109, er det urigtigt; Brevene har det ikke.

³⁾ Aktstykker osv. I, 18, 22.

i det officielle Kancellisprog. 1609 udgik der Breve om Taxation af Adelen; i selve Hovedbrevene tales der kun om gerust Heste, men i en Tillægsskrivelse hedder det, at „menige Ridderskab i Skaane, Halland og Bleking skal lade sig mustre med den Rostjeneste, som de os og deres fædrene Rige til Hjælp og Bistand skyldig og pligtig er at holde“¹⁾. Aaret efter møder det os, atter mere i Forbigaaende, i et Kongebrev²⁾. Endnu 1614 staar det ikke i Hovedbrevene om Taxationen³⁾; Taxationsherrerne bruger det derimod i de af dem optagne Lister, og endelig kommer det 1617 ind i selve Hovedformularen for de kongelige Skrivelser⁴⁾. Kort efter har det bredt sig overalt, og med Forordningen om Rostjeneste af 1625 naar det ind i det egentlige Lovsprog.

Selv om det er rimeligt nok, at man nu, naar Opmærksomheden er henledt paa Ordet, vil finde Rostjeneste anvendt lidt forud for det første Aar, hvori jeg har truffet det, turde det dog staa ganske fast, at Ordet først kommer sent frem i Danmark, og ikke mindre vist er det, at det er fremmed, en Gengivelse af det tyske Rosdienst. Vi kan naturligvis godt have faaet det umiddelbart fra Tyskland; nok saa rimeligt er det dog, at det er naaet til os over Sverige, hvor det træder frem i en Forordning fra 1562 om Adels Rustning⁵⁾ og siden ofte. Det synes sandsynligt, at Ordets Fremtrængen er blevet lettet ikke blot ved, at man med Vedel i Ros har set et godt gammelt dansk Ord, men ogsaa ved en vis Lydlighed med det forhen brugte Rustning. Naar man talte om ruste eller røste, gerust eller rustig Svende og Heste, ja havde S sammensætningen Rusthest („rosthesten“ 1511), har man maaske endog ment heri at finde fordærvede Udtryk, hvori Ros havde gemt sig; vist er det i alt Fald, at

¹⁾ Skaanske Tegn. III, 362; jfr. Aktstykker. osv. I, 178.

²⁾ Aktst. I, 184 Anm. 2.

³⁾ Smstds. 215 (hvor Ordet Rostjeneste dog atter er uheldigt indsat).

⁴⁾ Smstds. 234.

⁵⁾ Svenska Riksdagsakter, v. Em. Hildebrand II, 72.

senere svenske Sprogforskere (Ihre, Dalin) var inde paa denne Tanke, naar de udledte ruste af Ros¹⁾, og det forekommer mig rimeligt, at Vedel og Hvitfeldt har haft den samme Idee²⁾.

Overgangen fra Rustning til Rostjeneste har imidlertid ogsaa saglige Grunde, der lagde det nær at optage et Ord, som betonedes Hesten i Adelenes Tjenestepligt. Netop i det 16. Aarh. foregik der en stor Ændring i Rytteriets Bevæbning, saaledes som Oberst Emil Madsen nylig har paapeget³⁾; ved Aarhundredets Begyndelse var Lansen (Glavind) Rytterens Vaaben, ved dets Slutning var Bøssen det. Haand i Haand hermed gik nu, at Rustningen i dette Ords snævrere Forstand, Harnisket, fik mindre Betydning. Oprindeligt havde ikke blot Glavindrytteren selv haft fuld Rustning, men ogsaa hans Hest har vist baaret en saadan; derpaa tyder bl. a., at man nok saa ofte talte om gerust Heste som om gerust Svende⁴⁾. Hestens Rustning gik imidlertid helt af Brug i Løbet af Aarhundredet, og naar nu baade Adelenes og Almuens Opbud bestod af Skytter, laa Hovedforskellen i, at de første havde Heste, de andre ikke. Rustning havde man brugt om Adelenes Udbud, men ogsaa om andres; Rostjeneste blev nu det særlige Ord for, hvad Adelen skyldte Konge og Fædreland.

Hvad jeg her har fremsat om Rostjeneste, er vel i Strid med den almindelige Opfattelse; desto gladere maa jeg

1) Det er Pastor Kalkar, der har henledt min Opmærksomhed herpaa.

2) I Sverige blev i 17. Aarh. rosstjenst eller russtjenst til russtjenst, vistnok, som Lektor Hildebrand meddeler mig, ved en folkeetymologisk Paavirkning fra ruste.

3) „Om Rytteriet i 16. Aarh.“: Hist. Tidsskr. 7 R. I, især S. 439 ff.

4) Oberst Madsen mener, at ved Midten af 16. Aarh. har ikke andre Rytterheste Rustning end Kyrasserernes (anf. St. 446), og jeg veed ikke, om han vil være enig med mig i, at Udtrykket gerust Hest peger paa en oprindeligt rustet Hest. Vist er det dog, at man endnu i Mønstringslisterne fra 1552 gør Forskel paa Glavindrytternes Heste, der betegnes som gerust, og Skytternes Heste. Imidlertid er der heller ingen Tvivl om, at Ordet gerust Hest, der holdt sig ind i 17. Aarh., efterhaanden brugtes uden bestemt Tanke om en Hesterustning

være over, at det under min Undersøgelse har vist sig, at kyndige Mænd fra forskellig Side før mig er naaet til lignende Resultater. Pastor Kalkar har meddelt mig, at han aldeles ingen Tvivl nærer om, at Ros er et udansk Ord, og at Rostjeneste stammer fra det højtyske Rosdienst¹⁾; blandt Historikerne har Arkivar Thiset paa mit Spørgsmaal straks svaret, at han allerede for mange Aar siden var blevet klar over, at Rustning er det gamle Ord for, hvad man siden kaldte Rostjeneste. Føjes hertil, at Rigsantikvar Hans Hildebrand i Sverige nylig har betonet, at det svenske ross eller rustienist ingenlunde er et gammelt, middelalderligt Ord²⁾, vil man indrømme, at jeg har gode Forbundsfæller³⁾.

For mig har Resultatet jo, som før antydte, især Interesse ved, at man nu ikke ud fra Adels Rostjeneste kan rette noget Angreb mod, hvad jeg har sagt om Herremandens oprindelige Krigspligt og dens Karakter. Hvad det angaar, kan yderligere tilføjes, at man endnu i 16. Aarh. ingenlunde var kommet bort fra, at det var Adelsmandens personlige Krigstjeneste, der betingede hans privilegerede Stilling, og ingenlunde Hovedsagen, at Tjenesten skulde udføres paa Hesteryg, hvor gennemgaaende dette end i Praxis var. Under Forhandlingerne i 1513 om Haandfæstningen henviser Adelsmændene til, at det er dem, der med Liv og Gods skal afværge hvad Anfald eller Fejde, som kommer paa Danmarks Rige, og da Standen siden under Frederik I lod sig bevæge til at love en over-

¹⁾ Pastor Kalkar skriver saaledes til mig: „Ros med sammensætninger er trods islandsk hross optaget fra Tysk, hvilket stemmer med, at kun hors har bevaret den særlige betydning: hoppe (jfr. ordbogen II, 268 b, L. 8 ff.); det svære rytteris heste vare vel snarere hingste“.

²⁾ Sveriges medeltid II, 652 f.; jfr. ogsaa Emil Hildebrand, Svenska statsförfattningsens hist. utveckling S. 297, 325.

³⁾ Til disse Forbundsfæller tør vel endnu henregnes Oberst Emil Madsen, der i sin føransførte Afhandling omhyggelig har undgaaet at bruge Ordet Rostjeneste (derimod findes det i hans tidligere Afhandling, anf. St. S. 199, hvor det ikke staar i Kilden). Obersten har ogsaa meddelt mig, at han ikke har truffet Ordet i 16. Aarh.

ordentlig Rustning, var det kun de velhavende, der stillede Ryttere, en Glavindrytter af en Godsindtægt paa over 100 Mark, en Skytte af 50 Mark, men den fattige Adelsmand skulde „komme til Hest eller til Fods efter sin yderste Evne“. Endnu saa sent som ved Taxationen 1609 ser man det samme; i Listerne følger efter Opregningen af dem, der er taxerede til Heste, i hvert Landskab en Rubrik saalydende: „Disse efterskrevne formaar ikke at holde Heste, men vil tjene kgl. Majestæt i andre Maader, hvor behov gøres“, og herunder falder ikke saa faa Adelsmænd, 19 i Skaane, 10 paa Fyn osv. Først da man kort efter indførte, at de fattige Adelige skulde lægges i Læg sammen for i Fællig at holde en Rostjenestehest, naaede man til, at Adelsens hele Tjenestepligt dækkedes af Ordet Rostjeneste.

6.

Forfald eller Ikke-Forfald.

Afsluttende Bemærkninger.

Af Gustav Bang.

Arkivar Thisets Afhandling: „Betydningen af Tilgang og Afgang for den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede“ (Historisk Tidsskrift 7. II. S. 76—105; i det følgende citeret som T A) nøder mig til endnu en Gang at tage Spørgsmaalet om Slægtsdødeligheden op, ikke fordi jeg mener, at Sagen i Virkeligheden paa dette Tidspunkt er en yderligere Drøftelse værd, men fordi jeg finder, at de Paastande, der fremsættes i Afhandlingen, ikke bør staa ganske uimodsagte.

Hvad nemlig selve Spørgsmaalet om, hvorvidt der kan tillægges de tidsmæssige Svingninger i den adelige Slægtsdødeligheds Styrke nogen afgørende Beviskraft pro eller contra et „Forfald“, da er jeg fuldstændig enig med Direktør Rubin (sstds. S. 125—129) i, at man bør være varsom. Det er —